

<http://dx.doi.org/10.16926/zh.2016.15.14>

Varfołomiej S. SAWCZUK

Dniepropietrowski Uniwersytet Narodowy im. Olesia Gonczara

Tadeusz SROGOSZ

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Dniepropietrowsk – ośrodek badań nad historią nauki i techniki na Ukrainie^{*}

W pracy podejmujemy analizę historiograficzną badań nad dziejami nauki i techniki w Dniepropietrowsku, jednym z największych miast na Ukrainie, dużym ośrodku przemysłowym, akademickim i naukowym. Zostaną omówione uwarunkowania rozwoju badań historycznonaukowych, zwłaszcza w kontekście personalnym, kierunki badawcze, w tym również uwarunkowania podejmowania określonych problemów naukowych. Podstawową barierą w postępie badań naukowych, w tym również – co oczywiste – historycznych, jest nieznajomość piśmiennictwa zagranicznego. Prowadzi to najczęściej do jednostronnych ujęć, wynikających nie tylko z gorsetu ideologicznego lub imputacji kulturowej. W obecnych warunkach zbliżeń cywilizacyjnych, udogodnień w komunikacji międzykulturowej etc. bariera nieznajomości dorobku zagranicznych uczonych, w tym zwłaszcza ukraińskich historyków, powinna być minimalizowana.

Badania w zakresie historii nauki i techniki w Dniepropietrowsku miały początek w latach dwudziestych XX w., kiedy profesor Dniepropietrowskiego Instytutu Pedagogicznego (obecnie Dniepropietrowski Uniwersytet Narodowy im. Olesia Gonczara) Grigorij A. Gruzincew opublikował w 1928 r. pracę o teorii nauki, która do dzisiaj nie straciła na aktualności¹. Autor przedstawił swoją koncepcję rozwoju nauki, która była w Związku Radzieckim jedną z dwóch wiodących w tym czasie².

^{*} Osiągnięcia jednego ze współautorów, to jest Varfołomieja S. Sawczuka, opracował Tadeusz Srogosz, natomiast pozostałych historyków nauki i techniki Varfołomiej S. Sawczuk.

¹ Г.А. Грузинцев, *Очерки по теории науки*, „Відбиток із записок Дніпропетровського інституту народної освіти”, т. II, 1928, s. 271–320.

² W latach dwudziestych i trzydziestych XX w. radziecka filozofia i historia nauki osiągnęła wysoki poziom, co uwidoczniło się na II Międzynarodowym Kongresie Historyków Nauki

W latach osiemdziesiątych XX w. w Dniepropietrowsku wyszła seria prac historycznonaukowych, między innymi książka Nikołaja W. Poljakova o dokonaniach badawczych wybitnego matematyka Michaiła W. Ostrogradskiego³, czy zbiorowa monografia o dziejach mechaniki na Naddnieprzu. Mimo to nie można twierdzić, że w tym okresie w Dniepropietrowsku funkcjonował ośrodek badań nad historią nauki i techniki. Badania w tym zakresie posiadały raczej incydentalny charakter, ograniczony do pojedynczych uczonych, podejmujących tę problematykę na marginesie swoich podstawowych zainteresowań naukowych, bez umocowania instytucjonalnego.

Po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę historia nauki i techniki w Dniepropietrowsku otrzymała podstawy instytucjonalne i znacząco się rozwinęła. Wysiłkiem profesorów Fiodora P. Sanina, Walentina W. Iwanienki i Varfołomieja S. Sawczuka w Dniepropietrowskim Uniwersytecie Narodowym im. Olesia Gonczara zaczęły formować się kierunki badań w zakresie historii nauki, techniki i oświaty. W 1993 r. rozpoczęło działalność Międzywydziałowe Seminarium Historii i Filozofii Nauki i Techniki (kierownicy: Sawczuk i Jewgienij J. Smotrickij). Jednym z aktywnych członków seminarium był kandydat (doktor)⁴ nauk chemicznych Walery S. Kowalenko, historyk chemii.

W 1994 r. Dniepropietrowski Uniwersytet Narodowy im. Olesia Gonczara zorganizował pierwszą Wszechukraińską Konferencję Naukowo-Praktyczną „Historia nauki i techniki: problemy badań, nauczania, humanizacji kształcenia”. Po obronie dysertacji doktorskiej (habilitacyjnej) przez Sawczuka wokół niego i Sanina w Dniepropietrowsku zaczął się tworzyć ośrodek dużego środowiska historyków nauki i techniki.

Z inicjatywy Sawczuka w Dniepropietrowskim Uniwersytecie Narodowym im. Olesia Gonczara otwarto zaoczną aspiranturę (studia doktoranckie) w dyscyplinie „historia nauki i techniki”, w tym też roku uczelnia została włączona do kategorii wiodących ośrodków w tej dyscyplinie. Przygotowania do tej procedury trwały od 1997 r.

w Londynie w 1931 r., gdzie grupa uczonych ze Związku Radzieckiego (między innymi Borys Hessen) przedstawiła zgodnie z teorią marksistowską w wygłoszonych tam referatach społeczno-ekonomiczne podłoże nauki w czasach nowożytnych. Zapoczątkowali oni kierunek ekstermalistyczny w historii nauki. Ich poglądy rozwijał między innymi socjolog amerykański Robert K. Merton, adaptując również koncepcję Maxa Webera o roli ideologii protestanckiej. Uczni, którzy wzięli udział w kongresie w Londynie, podzielili los tysięcy innych represjonowanych w okresie stalinowskim, zwłaszcza że formalnym przewodniczącym delegacji był Nikołaj I. Bucharin (T. Srogosz, *Teza Mertona i Kuhnowskie pojęcie dyscyplin baconowskich a historia medycyny*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. 28–29, 1992–1993, z. 1–8, s. 15–18; idem, *Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki*, Częstochowa 2003, s. 195–197).

³ Н.В. Поляков, *Использование методов М. В. Остроградского при изучении механики и математики*, Днепропетровск 1982.

⁴ Do 2015 r. na Ukrainie funkcjonował stopień kandydata nauk. Według nowego prawa o szkolnictwie wyższym od 2015 r. funkcjonuje stopień doktora.

Od 2005 r. w Dniepropietrowsku zaczęła się coroczna akcja naukowych spotkań „Dnieprzańska orbita”, jedyne w swoim rodzaju naukowe forum, grupujące profesjonalistów-praktyków dziedziny raketowo-kosmicznej, uczonych różnorodnych nauk technicznych i przyrodniczych, historyków i filozofów nauki i techniki. Inicjatorami i organizatorami naukowych spotkań są Narodowe Centrum Aerokosmicznej Edukacji Młodzieży im. Aleksandra M. Makarowa oraz Państwowa Spółka Biuro Konstrukcyjne „Południe” im. Michaiła K. Jangiela, przy naukowej opiece uczonych Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Olesia Gonczara i Instytutu Mechaniki Technicznej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Podczas naukowych spotkań podnosi się problemy wzajemnych stosunków człowieka i kosmosu, omawia rezultaty badań z historii awiacji i kosmonautyki, upowszechnia się postacie pionierów konstruktorskich szkół techniki raketowo-kosmicznej, etc. Historycy nauki i techniki z Dniepropietrowska (Sanin, Sawczuk i Nadia M. Kuszlakowa) wiele lat kierowali i kierują nadal pracą sekcji „Historia awiacji i raketowo-kosmicznej techniki”. Wydaje się corocznie materiały będące efektem naukowych spotkań „Dnieprzańska orbita”.

Badania w zakresie historii nauki i techniki aktualnie reprezentują kierunki, których promotorami byli: Iwanienko, Sawczuk, Sanin, Galina I. Sokoł. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. pod kierownictwem Iwanienki i Sanina szybko rozwijały się badania w zakresie dziejów techniki raketowo-kosmicznej. W tym względzie Dniepropietrowsk nie był miejscem przypadkowym. Miasto było bowiem jednym z centrów naukowo-badawczych i przemysłowych – zapleczem dla potencjału raketowo-kosmicznego Związku Radzieckiego, a później niepodległej Ukrainy. W 1998 r. pod kierunkiem Iwanienki została obroniona dysertacja kandydacka (doktorska) Walerego N. Potoki, w której zanalizowane zostały różnorodne aspekty życia i działalności wybitnego konstruktora i organizatora budowy techniki raketowo-kosmicznej Michaiła K. Jangiela⁵. Po kilku latach (2009 r.) uczennica Sanina, Irina W. Fedorenko, obroniła dysertację kandydacką (doktorską) o naukowo-technicznej szkole Nikołaja F. Gierasjuty⁶. W 2002 r. zespół autorski pod kierunkiem Sanina przygotował i wydał pierwszą na Ukrainie monografię o historii rozwoju w tym kraju techniki raketowo-kosmicznej⁷.

Historia techniki raketowo-kosmicznej jest jednym z najważniejszych kierunków badań w Dniepropietrowsku z racji zaplecza naukowo-technicznego i przemysłowego. Te badania kontynuowane były przez Sokoł i Sawczuka. Pod

⁵ В.Н. Потока, *Жизнь и деятельность академика М.К. Янгеля (1911–1971 гг.)*, дис... канд. ист. наук: Днепропетровский гос. ун-т, Днепропетровск 1998, (maszynopis).

⁶ И.В. Федоренко, *История становления и развития научно-технической школы Н.Ф. Герасюты теории полета ракетно-космической техники (вторая половина XX столетия)*, дис. ... канд. ист. наук: Днепропетр. нац. ун-т им. О. Гончара, Нац. центр аэрокосм. образования молодежи им. А.М. Макарова, Днепропетровск 2009.

⁷ Ф.П. Санін і ін., *Розвиток ракетно-космічної техніки в Україні*, Днепропетровск 2002.

kierownictwem Sokoł jej uczennica Elizabeta W. Nikiforowa obroniła pracę kandydacką (doktorską) o wkładzie uczonych Dniepropietrowska w rozwój techniki raketowo-kosmicznej w drugiej połowie XX i na początku XXI w.⁸ W tej tematyce Sokoł i Nikiforowa opublikowały pracę zwartą i szereg artykułów w naukowych czasopismach Ukrainy. Pod kierownictwem Sawczuka jego uczennica Olga A. Gubka przygotowuje rozprawę o naukowo-konstruktorskiej szkole, z której wyszedł uczony i konstruktor w zakresie techniki raketowo-kosmicznej Wiaczesław M. Kowtunienko, jeden z twórców bojowych rakiet produkcji Państwowego Biura Konstrukcyjnego „Południe” w Dniepropietrowsku i kierownik programu „Interkosmos”, a następnie generalny konstruktor w Stowarzyszeniu Naukowo-Produkcyjnym im. Siemiona A. Ławoczki w Moskwie.

Charakterystyczne dla dniepropietrowskiego ośrodka badań nad historią nauki i techniki jest to, że znaczący wkład w poznanie dziejów techniki raketowo-kosmicznej na Ukrainie wnieśli pracownicy Dniepropietrowskiego Centrum Raketowo-Kosmicznego, zwłaszcza Narodowego Centrum Aerokosmicznej Edukacji Młodzieży im. Aleksandra M. Makarowa i Państwowej Spółki Biura Konstrukcyjnego „Południe” im. Michaiła K. Jangiela. Spod ich pióra wyszło немало materiałów informacyjnych, wydawnictw popularnonaukowych⁹, biografii wybitnych konstruktorów techniki raketowo-kosmicznej¹⁰, beletrystyki opartej na dokumentach¹¹, publikacji pamiętnikarskich czy wspomnieniowych, etc. Publikacje te zawierają unikalne informacje, zaczerpnięte z przekazów pionierów techniki raketowo-kosmicznej, i znacząco poszerzają bazę źródłową do badań tego zagadnienia.

Wielu historyków nauki z Dniepropietrowska kontynuuje kierunek badań związany z działalnością naukowych stowarzyszeń uczonych i inżynierów, a także innych struktur niepaństwowych, które wniosły znaczący wkład w dzieje rozwoju nauki i techniki na Ukrainie¹². W tym miejscu trzeba wymienić uczennice Sawczuka, Tatianę O. Grebennik i Nadię M. Kuszlakową, które obroniły dysertacje kandydackie (doktorskie) na temat dziejów ziemskich muzeów przyrodniczych Południowej Ukrainy od lat sześćdziesiątych XIX w. do początku XX w. oraz dziejów Charkowskiego Towarzystwa Matematycznego¹³. Jeszcze

⁸ С.В. Нікіфорова, *Внесок учених Дніпропетровська в теорію механічних коливань та хвиль в ракетно-космічній техніці: друга половина XX ст. – початок XXI ст.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).

⁹ Na przykład: В.В. Веренев, *Профессия с грифом «секретно»*, Дніпропетровськ 2001; *Шестьдесят лет в ракетостроении и космонавтике*, ред. А.В. Дегтярев, Дніпропетровськ 2014.

¹⁰ Na przykład: А.В. Новиков і ін., *Герасюта Николай Федорович*, Дніпропетровськ 2005; В. П. Платонов, В. П. Горбулин, *Михаил Кузьмич Янгель*, Київ 2011.

¹¹ ...*Без грифу «секретно»*. Фізтех. Люди і долі. Документально-художнє видання, Дніпропетровськ 2007.

¹² W Dniepropietrowsku prekursorem tego kierunku badań był Sawczuk, o czym niżej.

¹³ Т.О. Гребінник, *Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природознавча діяльність (60-ті роки XIX ст.-початок XX ст.)*, Дис... канд. іст. наук:

один учень Sawczuka, Wasyl W. Iwancew, obronił dysertację kandydacką na temat rozwoju badań zoologicznych na Wołyniu w XIX i na początku XX w.¹⁴, a jego doktorantka Wiktoria W. Kuszlakowa pracuje nad rozprawą o działalności Charkowskiego Towarzystwa Naukowego w latach dwudziestych XX w., które przedstawiało siebie jako spadkobiercę Ukraińskiego Towarzystwa Naukowego.

Nadia M. Kuszlakowa kontynuuje badania w tym zakresie historii nauki i techniki. Aktualnie pracuje nad dysertacją doktorską (habilitacyjną). Analizuje w szerokim kontekście problemy profesjonalnej komunikacji w środowisku inżynieryjno-technicznym dużego regionu przemysłowego Ukrainy na przełomie XIX i XX w. W liczbie modeli organizacji komunikacji w profesjonalnym środowisku inżynierów i techników Kuszlakowa rozpatruje proces formowania się i działalności inżynieryjno-technicznych stowarzyszeń różnych typów i rodzajów.

Inna grupa dniepropietrowskich historyków nauki bada proces rozwoju teorii i koncepcji w zakresie nauk fizyko-matematycznych, na przykład kandydaci (doktorzy) nauk historycznych Olena A. Romaniec i Andrij W. Siuch. Romaniec w swoich badaniach doszła do ważnych wniosków, np. że koncepcja możliwych prędkości światła, odkryta i opracowana przez ukraińskiego fizyka Lwa J. Sztruma w latach dwudziestych XX w., okazała się istotna w kontekście ówczesnych prezentacji szczególnej teorii względności¹⁵. To badanie zmienia chronologię odkrycia i rozwoju teorii tachionów. Oparte na szerokiej bazie źródłowej (w tym wielu nowych materiałach archiwalnych), badania Siucha wyjaśniają dzieje odkrycia na Ukrainie i rozwoju fizyki homogenicznego spalania i wybuchu, na przykładzie działalności zespołu naukowego pod kierownictwem A.E. Malinowskiego, rozstrzelanego w czasie stalinowskiego terroru¹⁶. Siuch uzasadnił opinię wskazującą na światowy poziom badań szkoły naukowej tego uczonego.

Dniepropietrowscy historycy nauki, kandydaci (doktorzy) nauk historycznych Wiaczesław W. Wakulik i Tatiana O. Kisielowa, uczniowie Sawczuka, twórczo pracują w zakresie historii medycyny i weterynarii. Wakulik w swojej dysertacji kandydackiej zanalizował proces formowania i rozwoju ziemiańskiej weterynarii w Południowo-Wschodniej Ukrainie w drugiej połowie XIX i po-

Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2002, (maszynopis); Н. М. Кушлакова, *Харківське математичне товариство та його внесок в розвиток математичної думки в Україні (1879–1930)*: Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2007, (maszynopis).

¹⁴ В.В. Іванців, *Розвиток зоологічних досліджень на Волині в XIX - на початку XX століть*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2003, (maszynopis).

¹⁵ О.А. Романець, *Спеціальна теорія відносності: концептуальні ідеї та їх розвиток в Україні (1900-ті – 1950-ті роки)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2012, (maszynopis).

¹⁶ А.В. Сях, *Становлення і розвиток фізики гомогенного горіння та вибуху в Україні: 1920 – 1950 рр.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2012, (maszynopis).

czątku XX w., w tym także specyfikę kształtowania się myślenia naukowoweterynaryjnego¹⁷. Kisielowa poddała gruntownemu badaniu proces kształtowania się i rozwoju rentgenologii medycznej na Lewobrzeżnej Ukrainie oraz zrekonstruowała ten proces w historycznonaukowym kontekście¹⁸.

Wielu historyków nauki z Dniepropietrowska twórczo pracuje w zakresie naukowej biografistyki. Biografie takich wybitnych uczonych, jak Anton S. Boryniewicz (statystyka i demografia) i Jewgienij S. Burkser (radiologia, biogeochemia, aerochemia i inne kierunki geochemii), zostały opracowane w kandydackich (doktorskich) badaniach Olgi I. Isajewej i Eleny L. Jakimiuk. Walery S. Kowalenko i inni autorzy opublikowali biografie wybitnych chemików – Lwa W. Pisarzewskiego i Aleksandra I. Brodskiego¹⁹.

Historycy nauki z Dniepropietrowska reprezentują i inne kierunki badań. Przede wszystkim dotyczy to badań nad początkami zarówno uniwersyteckiego, jak również wyższego technicznego kształcenia na Ukrainie, roli kontaktów ukraińskich uczonych z europejskimi środowiskami naukowymi. Uczennica Sawczuka, kandydat (doktor) nauk historycznych Julia A. German w swojej dysertacji przedstawiła rolę zagranicznych uczonych (profesorów niemieckich) w zorganizowaniu kształcenia uniwersyteckiego w Charkowie w pierwszym dziesięcioleciu istnienia w tym mieście uniwersytetu²⁰. Pod kierunkiem Anatolija I. Dworeckiego podjęto historycznonaukowe badania nad działalnością dniepropietrowskiej szkoły hydrobiologicznej, a jego uczeń Leonid A. Bajdak obronił na ten temat dysertację kandydacką (doktorską)²¹.

Najwybitniejszym historykiem nauki w Dniepropietrowsku jest Varfołomiej Stiepanowicz Sawczuk, dlatego temu uczonemu trzeba poświęcić szczególną uwagę. Urodził się 17 września 1945 r. w Białej Kalitwie w obwodzie rostowskim. Ojciec był inżynierem górnikiem, a matka lekarzem. Wkrótce potem rodzina przeprowadziła się do Dniepropietrowska, z tym więc miastem związał swoje losy Varfołomiej S. Sawczuk. Kształcił się w dziedzinie nauk przyrodniczych, co później zaowocowało zainteresowaniem historią nauki i techniki. Stu-

¹⁷ В.В. Вакулик, *Становлення і розвиток земської ветеринарної медицини Південно-Східної України (1864–1918 рр.)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2009, (maszynopis).

¹⁸ Т.О. Кисільова, *Становлення та розвиток медичної рентгенології в Лівобережній Україні: 1896–1941 рр.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).

¹⁹ В.С. Коваленко і ін., *Академік Лев Володимирович Писаржевський*, Дніпропетровськ 2013; В.С. Коваленко і ін., *Академік Олександр Ілліч Бродський*, Дніпропетровськ 2014.

²⁰ Ю.О. Герман, *Історико-науковий аналіз освітньої діяльності німецьких вчених Харківського університету у дореформений період*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).

²¹ Л.А. Байдак, *Становлення та діяльність дніпропетровської гідробіологічної школи техногенно трансформованих прісноводних екосистем (30-ті – 90-ті роки XX ст.)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).

dia uniwersyteckie ukończył z dyplomem radiofizyka, po czym podjął pracę w Instytucie Fizjologii im. Ołeksandra Bohomolca Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie. W 1974 r. obronił pracę kandydacką (doktorską) w zakresie biofizyki. Wprawdzie perspektywy dalszej pracy naukowej otwierały się szeroko, ale z powodów rodzinnych Sawczuk powrócił w 1975 r. do Dniepropietrowska, gdzie podjął pracę na tamtejszym Uniwersytecie Państwowym (obecnie Narodowym im. Olesia Gonczara). Tam zdobywał kolejne stopnie kariery zawodowej i naukowej, aż do uzyskania w 1980 r. stanowiska docenta. W latach osiemdziesiątych XX w. oprócz badań w zakresie biogeofizyki zainteresował się historią nauki. W 1988 r. Sawczuk wziął udział we Wszechzwiązkowej Konferencji Historii Nauki i Techniki w Odessie, gdzie nawiązał liczne kontakty z historykami nauki.

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. Sawczuk ostatecznie obrał kierunek historii nauki jako zakres swoich zainteresowań. Niewątpliwie w tej decyzji pomogło mu wykształcenie, a także zdobywanie wiedzy na temat warsztatu naukowego historyka i metodologii badań historycznych drogą samokształcenia, kontaktów ze środowiskiem historycznym, etc. Można stwierdzić, że Sawczuk stał się wybitnym teoretykiem historii nauki i techniki.

W 1994 r. ukazała się monografia Sawczuka na temat naukowych towarzystw przyrodniczych na Południowej Ukrainie w drugiej połowie XIX i na początku XX w.²² W 1996 r. w tym zakresie Sawczuk obronił dysertację doktorską (habilitacyjną) na temat działalności naukowych towarzystw przyrodniczych Południowej Ukrainy, Krymu i Besarabii w drugiej połowie XIX i na początku XX w.²³ Była to pierwsza dysertacja z zakresu historii nauki i techniki (w związku z pionierskim charakterem tego kierunku drugą specjalnością była historia Ukrainy) na terytorium niepodległej Ukrainy. Jednocześnie Sawczuk był prekursorem badań nad towarzystwami naukowymi w tej części Europy. Pracę uznano za inspirującą tematycznie i metodologicznie, kreślącą nowatorski program badawczy. Badacz uwypuklił rolę naukowych towarzystw przyrodniczych w rozwoju nowych dyscyplin naukowych, organizacji oświatowych, wydawnictw naukowych etc. W tym zakresie Sawczuk publikował również prace w wiodących czasopismach naukowych. Znalazło to uznanie w wielu środowiskach w Związku Radzieckim, a także za granicą (nawet w Stanach Zjednoczonych).

W tym czasie Sawczuk rozwijał energiczną działalność naukowo-organizacyjną, stał się aktywnym uczestnikiem i organizatorem życia naukowego na Ukrainie. W 1992 r. powstała Akademia Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy²⁴. W ramach tej struktury Oleg J. Pilipczuk i Sawczuk stworzyli początkowo Sek-

²² В.С. Савчук, *Естественнонаучные общества Юга Российской империи: Вторая половина XIX. – начало XX в.*, Днепропетровск 1994.

²³ Idem, *Історико-науковий аналіз діяльності природничонаукових товариств Півдня України, Криму та Бессарабії: друга половина XIX. – початок XX ст.*, Автореф. дис., Дніпропетровськ 1996, (maszynopis).

²⁴ Akademia Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy – publiczna, naukowa organizacja akademicka, która grupuje wiodących specjalistów uniwersyteckich.

cję Historii Nauki, Techniki i Oświaty, przekształconą następnie w Wydział Historii Nauki, Techniki i Oświaty. W 1998 r. Sawczuka wybrano akademikiem Akademii Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy. W 2006 r. Akademia Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy podzieliła się na dwie struktury: Akademię Nauk Wyższej Szkoły Ukrainy i Akademię Nauk Szkolnictwa Wyższego Ukrainy. W związku z tym podziałem Sawczuk pozostał akademikiem tej drugiej instytucji. Został także członkiem Wszechukraińskiego Towarzystwa Krajoznawstwa, Naukowego Towarzystwa im. Tarasa Szewczenki oraz przewodniczącym Dniepropietrowskiego Oddziału Towarzystwa Historyków Nauki Ukrainy. W 1993 r. współtworzył jedno z pierwszych czasopism naukowych poświęconych historii oraz filozofii nauki, techniki i oświaty „Вісник Дніпропетровського університету. Історія і філософія науки і техніки”. Czasopismo wydawane jest do dzisiaj, publikowane są prace zarówno uczonych ukraińskich, jak również z innych krajów. Sawczuk jest jego redaktorem naczelnym, a wśród członków Komitetu Redakcyjnego są uczeni polscy (Tadeusz Srogosz i Andrzej Stroynowski). W latach 1994–1999 Sawczuk pełnił funkcję dyrektora Wydawnictwa Dniepropietrowskiego Uniwersytetu. W 1996 r. został współinicjatorem powołania międzywydziałowego seminarium z zakresu historii nauki i techniki, które funkcjonuje do dzisiaj. Również z jego inicjatywy zaczęto w Narodowym Uniwersytecie w Dniepropietrowsku kształcić aspirantów (doktorantów) w zakresie tej specjalności. W 1999 r. Sawczuk został etatowym profesorem Katedry Fizyki Instytutu Fizyko-Technicznego Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Państwowego, prowadząc wykłady z zakresu historii fizyki i filozofii przyrodoznawstwa.

W sumie Sawczuk opublikował około 450 publikacji, w tym 20 monografii (około 380 prac poświęconych jest historii nauki i techniki). W zakresie jego zainteresowań znajduje się wiele kierunków badań: problemy metodologiczne historii nauki; dzieje towarzystw naukowych; historia nauk matematyczno-fizycznych; historia lotnictwa i techniki raketowo-kosmicznej; dzieje badań przyrodniczych na Ukrainie; historia idei uniwersyteckiej; historia medycyny; wybitne postacie w historii nauki, techniki i oświaty Ukrainy; problemy nauczania historii nauki. Poczesne miejsce w osiągnięciach naukowych Sawczuka zajmują recenzje. Jego publikacje mają często charakter interdyscyplinarny.

W pracach teoretycznych Sawczuk analizuje problemy badań z historii nauki i techniki we współczesnej Ukrainie i kreśli perspektywy rozwoju tej dyscypliny. Nawiązuje on także do zagadnień metodologii badań historycznych, zastosowania jej rozwiązań do specyfiki dziejów nauki. W ostatnim czasie Sawczuk analizuje problem miejsca historii nauki i techniki w systemie badań naukowych na Ukrainie.

Sawczuk w dalszej działalności naukowej kontynuował swoje badania nad dziejami towarzystw naukowych, publikując na ten temat wiele artykułów oraz monografię o Charkowskim Towarzystwie Matematycznym w latach 1879–1930²⁵.

²⁵ В.С. Савчук, Н.М. Кушлакова, *Харківське математичне товариство: історія заснування, розвитку та діяльності (1879–1930)*, Павлоград 2010.

Historię nauk matematyczno-przyrodniczych Sawczuk traktuje jako rekonstrukcję rozwoju koncepcji i programów badawczych, torowania nowych idei, jako dzieje organizacji naukowych i osiągnięć uczonych. Czasem Sawczuk wiąże ten zakres swoich badań z regionem dniepropietrowskim²⁶.

W niektórych swoich pracach Sawczuk nawiązywał do historii techniki rakietowo-kosmicznej i lotnictwa na Ukrainie, zwłaszcza w kontekście dziejów swojej uczelni. Na uwagę zasługuje książka pod jego redakcją o „sekretnych” dziejach Instytutu Fizyko-Technicznego Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Narodowego, który był wiodącą jednostką naukową na Ukrainie w tym zakresie²⁷. W ostatnim dziesięcioleciu Sawczuk ukierunkował swoje badania na biografie wybitnych konstruktorów-rakietników, twórców techniki kosmicznej. Do tego programu badawczego włączył również swoich uczniów.

Sawczuk jest przywiązany do rodzimej „małej ojczyzny”, stąd w swojej działalności naukowej opublikował wiele prac na temat macierzystej uczelni, w tym był współautorem książki o dziejach Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Narodowego oraz przewodnika bibliograficznego prac jego profesorów²⁸. Jednym z istotnych kierunków badań Sawczuka pozostaje problem rozwoju idei uniwersyteckiej od starożytności do współczesnych dylematów organizacji szkolnictwa wyższego w skali międzynarodowej i krajowej. Po gruntownej analizie Sawczuk poparł koncepcję uniwersytetów narodowych na Ukrainie. Na ten temat opublikował trzy monografie wspólnie z innymi autorami²⁹ i wiele artykułów. Jego dorobek w tym zakresie został dostrzeżony również w Polsce³⁰.

Nowym, kształtującym się w ostatnim dziesięcioleciu, kierunkiem badań Sawczuka jest historia medycyny, początkowo weterynarii, a następnie ogólnej. W tym zakresie opublikował artykuły (głównie biografie), a także był promotorem dwóch dysertacji kandydackich (doktorskich) na tematy historycznomedyczne.

Najwięcej, bo ponad 100 publikacji, napisał Sawczuk o wybitnych postaciach w historii nauki, techniki i oświaty Ukrainy. Są to głównie biogramy w bi-

²⁶ В.С. Савчук, *Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945): Навчальний посібник*, Дніпропетровськ 1997.

²⁷ «Секретний» підрозділ галузі: *Нариси історії фізико-технічного інституту Дніпропетровського національного університету*, ред. В.С. Савчук, Дніпропетровськ 2001.

²⁸ *Історія Дніпропетровського національного університету*, ред. М.В. Поляков, Дніпропетровськ 2008; *Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. 1918–2008*, ред. М.В. Поляков, Дніпропетровськ 2008.

²⁹ М.В. Поляков, В.С. Савчук, *Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи*, Київ 2004, Дніпропетровськ 2007; M.V. Poljakov, V.S. Sawczuk, *Classical university: From ideas of antiquity to ideas of Bologna process*, Dnipropetrovsk 2011, В.С. Савчук et al., *Менеджмент и организационное развитие высшей школы*, Днепропетровск 2012.

³⁰ T. Srogosz [rec.], M.V. Poljakov, V.S. Sawczuk: *Klasycznyj universitet. Ewoljicija, suchasnyj stan, perspektivi*. Kijev, 2004, „Gienia”, ss. 414 + nlb. 2, tab.; „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, R. 50, nr 2, s. 259–262.

bliograficznych i biograficznych słownikach oraz encyklopediach krajowych i zagranicznych. Sawczuk opisuje życie i działalność nie tylko uczonych narodowości ukraińskiej, lecz również przedstawicieli innych nacji, działających na stałe lub okresowo w Imperium Rosyjskim lub na Ukrainie.

Sawczuk znany jest jako niezmordowany propagator akademickiego nauczania historii nauki, techniki i oświaty. W związku z tymi wysiłkami opublikował wiele artykułów na ten temat. W innych pracach analizował wyzwania społeczne i pedagogiczne, jakie trzeba rozwiązać w szkolnictwie wyższym na początku XXI w.

Ważne miejsce w dorobku naukowym Sawczuka zajmuje tematyka polska. Część jego publikacji poświęcona jest działalności polskich uczonych na terenach Imperium Rosyjskiego i Ukrainy: fizyków Czesława Białobrzeskiego i Leona Kordysza, entomologa Zygmunta Mokrzeckiego, matematyka Antoniego Przeborskiego, geobotanika Józefa Paczoskiego, medyka Władysława Dzierżyńskiego i innych.

Autorytet naukowy i znaczenie osiągnięć Sawczuka przyczyniły się do jego wysokiej pozycji w kształceniu kadr naukowych. Był on promotorem ośmiu dysertacji kandydackich (doktorskich), które podejmowały tematykę związaną z historią towarzystw naukowych, fizyki, weterynarii, medycyny. Sawczuk jest członkiem dwóch rad naukowych, które mają uprawnienia do obrony dysertacji doktorskich (habilitacyjnych): Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Olesia Gonczara – w zakresie historii Ukrainy, oraz Narodowej Akademii Nauk Ukrainy – w zakresie historii nauki i techniki. Występował jako recenzent (na Ukrainie ta funkcja nosi nazwę oponenta) blisko 40 dysertacji kandydackich (doktorskich) i doktorskich (habilitacyjnych). Sawczuk współpracuje z uczonymi wielu krajów: Białorusi, Belgii, Polski, Niemiec, Rosji, Włoch. W 2013 r. pracował w Rosji jako profesor wizytujący.

W Dniepropietrowsku są nadal prowadzone intensywne badania w zakresie historii nauki i techniki. W 2015 r. zespół historyków nauki, pracujący pod kierunkiem Sawczuka, prowadził badania nad procesem przemian instytucjonalnych form organizacji naukowej i inżynieryjno-technicznej działalności na Lewobrzeżnej Ukrainie i w regionie nadczarnomorskim, na różnych jego etapach. Dla każdego z okresów skonstruowano modele i formy organizacji tej działalności, takich jak stowarzyszenia naukowe i naukowo-techniczne czy laboratoria. Przeanalizowano modele organizacji badań medyczno-rentgenologicznych, statystycznych i demograficznych, geochemicznych w okresie przed 1917 r. i sowieckim. Pokłosiem tych badań jest monografia³¹.

Aktualnie historycy nauki i techniki z Dniepropietrowska biorą aktywny udział w przedsięwzięciu, celem którego jest przygotowanie wielotomowego

³¹ *Організація наукової та інженерно-технічної діяльності в Лівобережній Україні та Причорномор'ї: перша половина XX століття (деякі моделі і форми)*, ред. В.С. Савчук, Днепропетровск 2015.

wydawnictwa „Historia rozwoju techniki raketowo-kosmicznej na Ukrainie”. Ten projekt zainicjowany został przez Instytut Badań Potencjału Naukowo-Technicznego i Historii Nauki im. Gienadija M. Dobrowa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy oraz Państwową Spółkę Biuro Konstrukcyjne „Południe” im. Michaiła K. Jangiela.

Rezultatem działalności ośrodka badań nad historią nauki i techniki w Dniepropietrowsku są liczne inicjatywy organizacyjne, publikacje, konferencje etc. Rozwój badań miał charakter dynamiczny. W latach dziewięćdziesiątych XX w. kierunek badań historycznonaukowych zainicjowali profesorowie Dniepropietrowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Olesia Gonczara, z owego grona największe zasługi położył Sawczuk. Wykształcili oni rzeszę uczniów, którzy aktualnie mają również autorytet naukowy. Dzięki tym działaniom Dniepropietrowsk jest znaczącym ośrodkiem badań nad historią nauki i techniki.

Bibliografia

- Байдак Л.А., *Становлення та діяльність дніпропетровської гідробіологічної школи техногенно трансформованих прісноводних екосистем (30-ті – 90-ті роки XX ст.)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015 (maszynopis).
- ...Без грифу «секретно». *Фізтех. Люди і долі. Документально-художнє видання*, Дніпропетровськ 2007.
- Федоренко И.В., *История становления и развития научно-технической школы Н.Ф. Герасюты теории полета ракетно-космической техники (вторая половина XX столетия)*, дис. ... канд. ист. наук : Днепропетр. нац. ун-т им. О. Гончара, Нац. центр аэрокосм. образования молодежи им. А. М. Макарова, Днепропетровск 2009.
- Герман Ю.О., *Історико-науковий аналіз освітньої діяльності німецьких вчених Харківського університету у дореформений період*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).
- Гребінник Т.О., *Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природознавча діяльність (60-ті роки XIX ст.-початок XX ст.)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2002 (maszynopis).
- Грузинцев Г.А., *Очерки по теории науки*, „Відбиток із записок Дніпропетровського інституту народної освіти”, т. II, 1928, s. 271–320.
- Іванців В.В., *Розвиток зоологічних досліджень на Волині в XIX - на початку XX століть*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2003 (maszynopis).
- Історія Дніпропетровського національного університету*, ред. М.В. Поляков, Дніпропетровськ 2008.
- Кисільова Т.О., *Становлення та розвиток медичної рентгенології в Лівобережній Україні: 1896–1941 рр.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015, (maszynopis).
- Коваленко В.С. і ін., *Академік Лев Володимирович Писаржевський*, Дніпропетровськ 2013.
- Коваленко В.С. і ін., *Академік Олександр Ілліч Бродський*, Дніпропетровськ 2014.
- Кушлякова Н.М., *Харківське математичне товариство та його внесок в розвиток математичної думки в Україні (1879–1930)*: Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Київ 2007 (maszynopis).

- Нікіфорова Є.В., *Внесок учених Дніпропетровська в теорію механічних коливань та хвиль в ракетно-космічній техніці: друга половина XX ст. – початок XXI ст.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2015 (maszynopis).
- Новиков А.В. і ін., *Герасюта Николай Федорович*, Дніпропетровськ 2005.
- Організація наукової та інженерно-технічної діяльності в Лівобережній Україні та Причорномор'ї: перша половина XX століття (деякі моделі і форми)*, ред. В.С. Савчук, Дніпропетровськ 2015.
- Платонов В.П., Горбулін В.П., *Михаил Кузьмич Янгель*, Київ 2011.
- Поляков Н.В., *Использование методов М. В. Остроградского при изучении механики и математики*, Дніпропетровськ 1982.
- Поляков М.В., Савчук В.С., *Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи*, Київ 2004, ss. 416; II wyd. Дніпропетровськ 2007.
- Poljakov M.V., Sawczuk V.S., *Classical university: From ideas of antiquity to ideas of Bologna process*, Dnipropetrovsk 2011.
- Потока В.Н., *Жизнь и деятельность академика М.К. Янгеля (1911–1971 гг.)*, дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський гос. ун-т, Дніпропетровськ 1998 (maszynopis).
- Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник. 1918–2008*, ред. М.В. Поляков, Дніпропетровськ 2008.
- Романець О.А., *Спеціальна теорія відносності: концептуальні ідеї та їх розвиток в Україні (1900-ті - 1950-ті роки)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2012, (maszynopis).
- Санін Ф.П. і ін., *Розвиток ракетно-космічної техніки в Україні*, Дніпропетровськ 2002.
- Савчук В.С., *Естественнонаучные общества Юга Российской империи: Вторая половина XIX. – начало XX в.*, Дніпропетровськ 1994.
- Савчук В.С., *Історико-науковий аналіз діяльності природничонаукових товариств Півдня України, Криму та Бессарабії: друга половина XIX. – початок XX ст.*, Автореф. дис., Дніпропетровськ 1996 (maszynopis).
- Савчук В.С., et al., *Менеджмент и организационное развитие высшей школы*, Дніпропетровськ 2012.
- Савчук В.С., *Нариси з історії фізичних досліджень на Дніпропетровщині (1917–1945): Навчальний посібник*, Дніпропетровськ 1997.
- Савчук В.С., Кушлякова Н.М., *Харківське математичне товариство: історія заснування, розвитку та діяльності (1879–1930)*, Павлоград 2010.
- «Секретний» підрозділ галузі: Нариси історії фізико-технічного інституту Дніпропетровського національного університету*, ред. В.С. Савчук, Дніпропетровськ 2001.
- Сюх А.В., *Становлення і розвиток фізики гомогенного горіння та вибуху в Україні: 1920 – 1950 рр.*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2012, (maszynopis).
- Srogosz T., *Teza Mertona i Kuhnowskie pojęcie dyscyplin baconowskich a historia medycyny, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. 28–29, 1992–1993, z. 1–8, s. 15–18.*
- Srogosz T., *Między biologiczną egzystencją człowieka w dziejach a historią nauki*, Częstochowa 2003.
- Srogosz T. [rec.], M. V. Poljakov, V. S. Sawczuk: *Klasyczny uniwersytet. Ewolucja, sučasnyj stan, perspektivi*. Kijev, 2004, „Gienieza”, ss 414 +nlb. 2, tab.; „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 50, 2005, nr 2, s. 259–262.
- Шестдесят лет в ракетостроении и космонавтике*, ред. А.В. Дегтярев, Дніпропетровськ 2014.
- Вакулик В.В., *Становлення і розвиток земської ветеринарної медицини Південно-Східної України (1864 – 1918 рр.)*, Дис... канд. іст. наук: Дніпропетровський національний ун-т, Дніпропетровськ 2009, (maszynopis).
- Веренев В.В., *Профессия с грифом «секретно»*, Дніпропетровськ 2001.

Summary

Dnipropetrovsk – Research Center on History of Science and Engineering in Ukraine

The research on history of science and engineering in Dnipropetrovsk started in the 1920s. However, it was in the 1990s when it gained momentum. It happened thanks to the efforts of the professors of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University who apart from educating the brainpower began extensive research on the history of various scientific disciplines and engineering. The choice of the direction of research was partly influenced by the fact that Dnipropetrovsk is the center of research and production in the area of aerospace and rocket engineering. The most remarkable of the professors is Varfołomiej S. Sawczuk – a scientist with impressive achievements and well-deserved recognition. Due to these efforts Dnipropetrovsk is presently a significant research center on history of science and engineering.

Keywords: Dnipropetrovsk, research center, history of science and engineering.

Słowa kluczowe: Dniepropietrowsk, ośrodek badań, historia nauki i techniki.